

Jeruzsálem a világ szíve. Látszólag – s bizonyos leegyszerűsített földrajzi behatárolhatóságok szerint is – az a félmillió középváros, amely a közel-keleti és más világpolitikai hírekben oly gyakran felbukkan; *City of Peace*, ahogy turisztikai szlogenekben szerepel, noha lakói kitartó rendszerességgel törnek egymás életére, s ez az a díszlet is, amelynek háttere előtt a világmédia soros sztárjai – az Egyesült Államok és az Egyesült Európa vezető politikusai –, a térség s rajta keresztül a Föld békéje áráról úgy alkudoznak, mint az Óváros arab szőnyegkereskedői egy kopott és áleredeti szövettarabért kipengeendő összeg fölött. Ugyanezen a helyen – fölötté, alatta: *benne* – dobog az energiacsomó, ahonnan kultúránk szellemi oxigénje szétlökődik-árad az emberi tudat dús és szövevényes érrendszerén, s ahová felrissüléért a legtávolabbi végekről is visszavonzódik-érkezik. Az örökkévalóan oda- és visszapumpálódó szellemi közlekedés hordozó anyaga az ebben a városban (szívben) adódó találkozásokban ölt testet. Itt, bennük cserélődik, keveredik a fáradt, kifulladt azonosság megújult életté. Találkozásokban, amelyek a magunkkal találkozás előtt álló szelepeket, kamrákat nyitogatják. Találkozásokban, amelyek persze „véletlenek”, de megváltás-ígéretükre számítani lehet. A találkozás: kút. Mélyébe-múltjába nézve a jövő tükröképét reményli fölcsilantani az egy helyeben toporgó *jelen*.

A múlt: hang, arc, táj.

A magam igencsak homályba vesző múltja csupán egyetlen, nappal homályosodó, álmaimban élesedő archoz kötődik; apai nagymamáméhoz. Meghalt, mielőtt fel tudtam volna tenni neki egy értelmes kérdést. Mintha mindig is rám akart volna hagyni egy titkot, de éretlen komolytalanságom miatt helyette inkább mindannyiszor begombolta a szabadon hagyott ingalléromat azzal az ürüggyel, hogy megfázhatok. Még az ő életében funkcióját veszített kőbányai zsinagógába sem voltam hajlandó elkísérni, sőt a harmadik szomszédba a hozzá oly hasonlóan madárcontú, törékeny „Nővérkéhez” sem, a volt apácahoz, aki szent életét rokonainál meghúzódva, egy cellához hasonlatos cselédszobában morzsolta, s nagymamám szemében a legnagyobb erkölcsi tótumfaktumnak számított, mióta a rabbik kihaltak a X. kerületből. Viszont álmaimban – többnyire egy könyvekkel telezsúfolt pincében, amelynek lejárata a Martinovics téri, azóta lebontott lakása halljából nyílik – rendszeresen át is veszem a titokra vonatkozó üzenetet, de mire felébredek, és elfog a szomorúság, hogy már nem él, egy szóra sem emlékszem belőle.

Itt, a fenti világban Jeruzsálem Meá Seárim negyedében találkoztam – ha egy pillanatra is – először újra az arcával 1983 purimján.

A Leedsből szalajtott Daviddal a Jordán völgyében, a Jerikótól 10 kilométerre fekvő mosáv Tomer másik zsidó volunteer-jével jöttünk föl az ünnepre, mivel a mosáv tanácsa úgy döntött, hogy részeges és trágár angol társainkra tekintettel nem hívják meg az önkénteseket a purimi rendezvényükre, s szigorú következetességgel velünk sem tettek kivételt. David már ismerte a Siratófal körül őgyelgő lélekhalászokat, akik – Are You Jewish? Have you a place for sábesz? – valahonnan Amerikából azért kapták a fizetésüket, hogy identitászavarukban világgá ment s persze itt kikötött zsidó ifjakat tereljenek

vissza – valamelyik jesiva kapuján keresztül – az ortodox zsidó vallás és életforma aklába. Ezeknek a mézédes-agresszív térítőknak megvan az a kétségtelen hasznuk, hogy révükön, csekély érdeklődés felmutatása ellenében, sábatokon és nagyünnepeken, mindig meg lehet tölteni a gyomrot. Ez alaposan ránk is fért, mert a szocialista alapelveken működő szövetkezeti faluban csak úgy lehetett néhány dollárt félretenni a napi tizenkét-tizennégy óras, negyvenfokos melegben végzett munkáért kapott pénzből – a szállásért, villanyért és valamely cionista alapnak levont sápok után –, ha az ember a hasán spórolt, s megpróbált a mezőn összeszedett zöldségekből kosztolni. Az ünnepi hangulatba rázódo Kotelnél rajzó affekta JAP-ok (zsidó-amerikai hercegnők) – Oh my God – és nyafkán magabiztos vakáció-hippik – kétnapos jesiva ismereteikkel szívesen világosítottak föl a zsidó vallás és filozófia alapkérdéseiről – közé sorba állva mi is kaptunk egy ebédmeghívás-címet, jó messzire, a Meá Seárim és a Buharai negyed találkozásánál. A környéket gyorsított menetben találtuk meg, de annál bonyolultabban Weinbergeréket, mert melyik Weinberger mispóhéről (családról) is van szó? Ünnepi asztalaiknál teli szájjal lakmározó családokkal zsúfolt lépcsőfordulók, lépcsőházak, emeletek, folyosók, erkélyek, ki- és beszögellések nyelvi és metanyelvi kommunikációs labirintusaiban kerengtünk a megváltó ebéd körül, miközben az egész világ maceszgom-bócos levesekben, töltött halakban, sültékben, kompótokban és habos tortákban fuldokolt. Többször is feladva a reményt, hogy valaha is megtaláljuk az igazi Weinbergeréket, hogy, hogy nem, a végén mégis náluk lyukadtunk ki. Legalábbis egy helyen azt mondták: jöjjünk be, mossunk kezet, és üljünk asztalhoz. A háromszobás lakás egyetlen roppant, minden földi jóval megrakott asztalból állt, s míg a végén trónoló családfőig eljutottunk, az is beletelt egy darab időbe. Át kellett bukdácsolnunk a tömérdék széken, sámlin, Where-are-you-from-ozó, mö-efő-átázó gyereken, talpigszoknyás, hosszú copfos bakfison, kendős, főkötős nénin, pattanásos arcú, de már fekete biber kalapot vagy strámlit hordó bóheren, akik mind azt tudakolták, milyengyártmányúan yakambanlógófényképező-gép, és hány dollárért adnám el. S itt, kifogyhatatlanul buzgó, bábeli zúgású emberpatak egyik puha padmályából – egy sámliról – megszólalt, mint álmaimban, a nagymami hangja:

– Ungarischer kinder? Magyarországról jött kedveském? Melyik városból?

– Budapestről.

Megismertem kis, töpörödött, széles járomcsontú arcát, bordó selyemkendőjét, hunyorgó, jóságos mosolyát, kakaó- és naftalinszagokból összeállt illatát.

– Én is Budapestről jöttem.

– Mikor?

– 1911-ben, Andrássy út. De széj! Megvan még?

– Most Népköztársaság útjának hívják.

– S mondja kedveském, élnek ott még zsidók? Mi történt velük?

– Gyere már, az istenit! – rángat tovább David. Addig nem adnak enni, míg a házigazda nem mond áldást ránk, és figyeld csak meg, tíz perc múlva morzsák, ha maradnak.

– Itt tetszik még lenni? Mindjárt visszajövök – mondtam ahelyett, hogy leültem volna a lábához, s őrzöngő gyomrom parancsát követve csörtettem tovább.

– Menjen csak kedveském. Egyen, igyon. Isten hozta.

A bróhékat be sem várva estünk a jó falatoknak, s miután csillapítottuk az éhségünket, akkor sem szabadulhattam azonnal, mert ebben az alapvetően magyar eredetű világban rengeteg kérdésre kellett válaszolnom, hiszen egy fiatal pesti érkezése „*omnan*” – pláne, aki állítólag vissza is megy *oda* – olyan ritkaságnak számított, mint Julianus baráté Lebédiában. Teli hassal, az asztalt bontó bencsolás (az ételt megköszönő áldás) után hiába kerestem az újra megtalált nagymamit a vendéglátó házában, majd a környéken; nyoma veszett, s az a leírás pedig, hogy kicsi, magyarul is beszélő öregasszony, majd mindenkire ráillett. Sokszor mászkáltam azóta is arrafelé – akkortól kaptam rá erre a különös városnegyedre –, sok érdekes emberrel, történettel ismerkedtem meg ott, de a nagymami hang-arc gazdájával soha többé nem találkoztam. Én marha, legalább a nevét, lakcímét megkérdeztem volna. (De kinek jut eszébe, hogy ezt a nagymamijától megkérdezze?) Álom lett volna a felbukkanása? A jelek egyike, amelyekben nem sokkal Jeruzsálembe érkezésem után himni kezdtem, hogy otthoni kudarcaim, megoldatlanságaim nem véletlenül löktek át ide e másik kontinensre, világba...?

A múlt kútját őrző arc-hang hat évvel később merült fel ismét eszmélet-jelen-felszínre, mégpedig ott, ahol a legkevésbé volt várható: egy *apácakolostorban*.

A *Sacré Coeur de Sion* zárda, ahová kíváncsiságomnak álcázott sorsom vezérelt, Jeruzsálem bukolikus bájú külváros-falujában, a fenyő- és citrusillatú, örökzöld hegyek hasítékában húzódó Ein Keremben – Keresztelő Szent János születése és a Lukács elbeszélte Vizitáció színterén – ural egy dombtetőt, az északolasz vagy németalföldi Madonna-képek hátterébe álmódott, s itt eleven misztikus-valóságában ragyogó táj részeként, amely kéklő derengő, fehér település-sapkás vonulataival, ágaskodó tülevelű fáival és templomtornyjaival s a köztük pántlikázó szerpentinekkel az Újtestamentumot idézi – szemben a Hertzl-hegy túloldalával – innen gurul le a tekintet és az autótú e szelíden poétikus völgybe (*a szigetnyi Galileába*), ahol a *Judeai sivatag* szikár és ösztövérszéle jelzi az Ótestamentum komor fenéke kezdetét. A mohos kőfallal kerített kolostor nem turistalátványosság. Mégis becsöngettem, hátha – „je suis journaliste hongrois, aki a Szentföld vallásairól készít fotóalbumot...” –, jolly joker szöveg, eredményes lesz. A kapus nővér nem engedett ugyan be, de a szövegemből az „hongrois” jelző – nem először – mégis előrevitte az ügyem.

– Van nálunk egy soeur Ibolá – „Peut-être Ibolya?”, „Si, si” –, aki Magyarországról való, ma Tel-Avivban dolgozik, de holnap itt találja.

Így ismerkedtem meg Ibolya nővérral – az itt következő interjú hőseivel –, nagymamám arcának, hangjának – szelíd és érdek nélküli: tehát *igazi* – szeretetének visszfényével. Ez az arc, hang azonban nem egy életen át tartó pizsamavásárlás, pulóverkötés – halála akadályozta meg abban, hogy a kórházi ágyon befejezze nekem az utolsót –, zserbó- és beiglisütés, férfiak kiszolgálása, családtagjaiért való szakadatlan szorongás torzító maszki mögül sugározta rám isteni derűjét, hanem minden szűrő közbeiktatása nélkül. Akár témáink, amelyek egyenesen a lényegre: a létezés, az emberi élet céljai, valamint az új izraeli honfoglalás és az abban rejlő, az egész világnak szóló jelek megfejtése köré koncentráltak. A vele folytatott beszélgetések, séták – vagy kint a kolostor kertjében, amelynek minden zegét-zugát megmutatta, vagy bent Jeruzsálemben, a hűvös boltívszerű Ratisbone Centerben, egy ökümenikus keresztény szervezet épületében, ahol dolgozott – legszebb szentföldi élményeim közé tartoznak. S kérkedően büszkém voltam, hogy én, a báál tsuvá-entellektüel zsidó ilyen rokoni hul-

lámhosszon vagyok képes együtt gondolkodni – *lenni* – egy katolikus apácával. (Hiszen hozzá sem az intellektuális-teológiai érdeklődés, hanem az elveszett éden-nagymamiság vonzott.) Nem lehetek elveszett ember – állandóan annak hiszem-érzem magam –, ha ilyen szeretetet vagyok képes kiváltani, illetve nincs minden veszve, ha ilyen emberi (isteni) élményekben lehet részem. Megdöbbenésembe egy kis csalódás is vegyült, amikor egy sétánk során az alkonyi zöldsé-roszszín pírban fluoreszkáló völgy fölötti megindult elragadtatásomat látva megkérdezte:

– Hogy érzi magát itthon? Ugye itt, a saját országunkban a legjobb?

Ilyen kijelentést csak negyven éve itt élő, vagy éppen két-veles(se)-nyeretlen, neofita cionistáktól hallottam idáig.

– Hogy tetszik érteni?

Ibolya nővér szeme kigyúlt, arcán büszke, ráncokat simító mosoly futott végig, törekeny-nagymamis teste valóságos sugarakat kezdett kibocsátani magából, akár a bennünket körül ölelő, s egyre sötétülő hegyvonulatokról fölszálló bíbor pára.

– Zsidó vagyok – tört fel belőle a vallomás. – A szent népből, mint maga, kedveském.

*

Nem mai gyerek; 1918-ban született Budapesten. Ott is járt iskolába, a Kazinczy utcai polgáriba. Az iskola mellett laktak. Édesapja Erdélyből, Ilosfáról származott. Örökölte meg vette is a földet, Bács megyében, Jánoshalmán volt földbirtoka. (Nyáron a család is a birtokon lakott.) Borszakértőként nemcsak termelt, hanem külföldre is exportált. Szabad idejében kántorkodott; az ünnepeken gyakran hívták énekelni. Nagypapja Talmud-tudós volt. Kornhausernek hívták. A Tátrában, Késmárk városában lakott, ahol az édesanyja gyerekeskedett. Heten voltak testvérek. Ő középsőnek született.

Az iskolában mindennapra adtak fel vallási leckét. Sajnos, a lányok csak azt tanulták, miként kell egy kóser háztartást vezetni. Nem volt szabad az egész Bibliát olvasniuk, csupán kivonatokat belőle. Ez rosszul esett. Szívből vallásos volt, nem is lehetett másként. Ortodox házat vittek. Édesanyjuk beléjük diktálta, hogy minden nap imádkozniuk kell. Különösen szombaton. Ő maga szombat délutánonként rabbik nőknek szóló Tóra-magyarázatait olvasgatta. Szülei egymás közt jiddisül beszéltek, a gyerekekkel pedig magyarul. Nem is tanult meg jiddisül, mert nem tetszett ez a nyelv, nem szerette a hangzását.

Tizenöt éves volt, amikor legidősebb nővére férjhez készült menni, és elkísérte egy zárdába, ahol az apácák gyönyörűen hímeztek. A nővére ott rendelte meg a stáfringját, a monogramok hímezését. Soha életében nem látott apácákat. Amíg a testvére megrendelte a munkát, és különböző utasításokat adott – mit és hogyan szeretne –, egy fiatal apácával beszélgetett, akiből csak úgy sugárzott a boldogság és a béke. Annyit tudott az apácáról, hogy nagyon szigorú az életük. Megkérdezte a kedvesnővért, hogyan lehet az, hogy ilyen vidám tud lenni, amikor olyan nehéz az élete. „Ha ismernéd Jézust, te is ilyen vidám lennél.” Kinevette. „Hogy ismerhet az

ember valakit, aki már kétezer éve meghalt?” „Jézus nagyon is él!” „Akit nem látok, azt nem ismerhetem.” „Ha igazán meg akarod ismerni, akkor ő megismerteti magát. Elolvashatod az életét is. Kölcsönadhatok egy példányt az élete történetéből, de szeretném, ha visszaadnád, csak egy példányom van.” „Rendben van, elolvasom és visszahozom.”

És elkezdte olvasni az Újtestamentumot.

Nem szabad Jézus nevét kiejteni, s nem szabad bemenni egy keresztény templomba. Bűn az! Nem szabad keresztények házában enni sem, mert az nem kóser! Otthon csak ezt hallotta. Az Újtestamentumot titokban olvasta. Nem érezte bűnnek, amit csinál. Kisiskolás lány volt, akinek nem voltak előítéletei, mint a felnőtteknek. Le sem tudta tenni, amíg el nem olvasta az utolsó betűig. És a végén *érezte, hogy valóban ő a Messiás*. Az ember ezt megérzi. Szavakban nehéz kifejezni. Nehéz megértetni. Mindenesetre *hinni* kezdett benne. Arra gondolt, hogy az édesanyja – vallásosabb volt, inkább, mint az apja – ezt biztosan meg fogja érteni. Nem akarta eltitkolni előtte. És egy napon elkezdte magyarázni neki: „Biztos vagyok benne, hogy Jézus a Messiás, de nem ismerték fel.” „Honnan veszed?” „Elolvastam az életét.” Szegény, majdnem szívrohamot kapott. Le kellett feküdnie, egészen beteg lett.

Nem akarta a betegségét, a halálát okozni, és elhatározta, nem beszél többet erről. Azt is elmesélte, hogy az Újtestamentumot a zárdában kapta. Maga kérte. Nem ők akarták rásózni vagy egyéb módon forszírozni. Amikor az édesanyja jobban lett, ráparancsolt, hogy nem szabad többé a zárdába mennie. Szerencsére akkorra már visszaadta a könyvet. (Örömmel újságolta el a nővérek, hogy igaza van: *Ő él!*)

Az édesanyja egyik fivére Németországban élt, s a család elhatározta, odaküldik, hogy minél messzebb legyen a zárdától. Nem kapott büntetést, mert azt gondolták, ez csak amolyan bakfislány-lázadás. Nem lesz folytatása. Elvitték Németországba. Münchenbe a nagybácsihoz. Hat hónapig élt ott, és egy szót sem beszélt Jézusról.

A nagybácsijának fehérnemű-kereskedése volt, ott segédkezett. Mindez 1938-ban történt. A hírhedt Kristályéjszakán valamennyi zsidó üzlet kirakatát összetörték. A nagybácsi boltját is betörték, áruját fölforgatták. A nagynénje még korábban kérte a hatóságot, hogy hosszabbítsák meg a vízumát, mert hasznukra volt, de a kérést visszautasították. A rendőrségen megkérdezte: azért nem hosszabbítják-e meg az engedélyt, mert zsidó? Nem feleltek, de nem okoztak semmi kellemetlenséget.

München volt a Hauptstadt der Bewegung-mozgalm színhelye. Hitler gyakran járt ide beszédet tartani. Kíváncsi volt. Meg akarta hallgatni. Elment egy tömeggyűlésre. Mindenki föltartotta a kezét. Ő nem. De semmi baja nem esett. Talán nem is vették észre. Messziről látta őt magát is. Nagyon kemény ember volt. A németek rajongtak érte. Megérezte: ő a Sátán.

Jézust nem tudta elfelejteni. Nem beszélt róla senki-

nek, csak elkezdett hozzá imádkozni. A müncheni rokonai is tartották a vallást. Velük járt a zsinagógába. Egy prágai kántor énekelt ott, s a nagybácsi forszírozta, hogy jó parti lenne. Nem fogadta el a „sahenolást”. Pedig ismerte a kántort, nem messze lakott tőlük.

Sok-sok évre rá – már beöltözött apáca volt Angliában – találkozott vele újra, szintén egy zsinagógában. (Persze ott is járt zsidó templomba, nem hitte magáról, hogy elhagyta volna a zsidó vallást, mint ahogyan Jézus sem, hiszen soha nem akart egy másik vallást alapítani.) Ő is elmenekült Németországból. Persze nős volt már, a gyerekei vele voltak. Nem akarta felizgatni, nem fedte fel a kilétét.

Magyarországra visszatérve titokban újra elment ahhoz a nővérhez, akitől az Evangéliumot kapta: „Mit tehetek azért, hogy megkereszteljenek?” Mert azt olvasta az Újtestamentumban, hogy csak azok jutnak a mennybe, akiket megkeresztelnek. Azóta persze már ismeri az értelmezést, hogy ez egyáltalán nem igaz. Minden ember, aki igazságban él és szereti a felebarátját, mind a mennybe jut. Függetlenül attól, hogy hisz-e Jézusban vagy sem. Akkoriban igen korlátolt volt még a hit és az Evangélium értelmezése.

A nővér oktatni kezdte, hogy megismerje Jézus tanítását. Óbudára, a Jó Pásztor zárdába járt ki hozzá. A nővérek nagyon kedvesen fogadták, pedig tudták, hogy zsidó. Amikor már eleget tanult, megkérdezték a zárda plébánosát, hogy ő megkeresztelné-e. Előbb azonban meg kellett várni, hogy betöltse a tizennyolcadik évét. A szülei persze semmiről sem tudtak. Az édesanyját csak jobban bántotta volna. A húgának azonban beszélt róla. Két évvel volt fiatalabb, s megértette, pedig ő nem abban hitt, amiben ő, és nem is olvasta az Újtestamentumot. Nem is ajánlotta neki. Ezt valakinek a Jóisten vagy sugallja, vagy nem. Ez a Jóisten dolga. A plébános úr nem akarta megkeresztelni: nincs senki a családjában, aki segíthetne a hitet gyakorolni, s így nem tudná azt fönntartani.

A katekizmus az Egy Isten létezéséről beszélt, ezt kellett kívülről megtanulnia. Nem volt nehéz. Hiszen csak az volt benne új, ami Jézusra vonatkozott. És amikor mindent megtanult, a nővér ismét megkérdezte a papot, megkeresztelné-e, de a plébános ismét nemet mondott. Van még egy megoldás, ha igazán akarja. Eljön majd hozzájuk a püspök úr, s őt kérdezik meg, s ha ő engedi, akkor megkeresztelkedhet. S tényleg, egy napon eljött hozzájuk. Nem emlékszik a nevére. Egyszer látta életében. Nem volt magas rangú egyházi méltóság, csak a zárdák ügyei tartoztak hozzá. A kápolna egyik sarkában kérdezte ki, s ugyanott meg is keresztelte.

A családjának továbbra sem mondott semmit. Járt a zsinagógába, s ha tudott, elszökött a misére. Amikor kimaradt a polgáriból, beiratkozott a kereskedelmi akadémiára. Megengedték a szülei, pedig a maguk fajta ortodox házból szokatlannak számított az ilyesmi. Közeledett a háború, minden zsidó igyekezett mesterséget tanulni. A bátyjai is, mert hiába szerettek volna egyetemre járni, nem vették fel őket. A sógora, aki

tudta, hogy nagyon szeretne megtanulni angolul, talált a számára egy állást Londonban. Rendszeresen olvasott svájci újságokat – autókalkatrész-üzletet és taxivállalatot vezetett –, s azokban talált egy hirdetést, amelyben egy angol család kisfiú mellé keresett németül tudó nevelőnőt.

Csupán két hétig nevelősködött, mert kitört a háború. A házból mindenki vidékre menekült, mert bombázták Londont. A mellettük lévő épületben egy zárda működött. Idős hölgyeket ápoló apácák lakták. Elhatározta, hogy belép a rendbe, és hagyja, hogy a többiről a Jóisten gondoskodjon. Az előző főnökeinek megmondta, hogy belép a rendbe, mert ehhez érez hivatást. A családjá csak az ő címüket tudta. Belépett a rendbe, de csak öt év után tett fogadalmat. A zárdában bentlakásos iskola is működött. Beiratkozott ide, egy osztályban tanult a növendékekkel, újból leérettségizett.

Az egész háború alatt semmit nem tudott a Magyarországon maradt családról. Olvasta az újságokat, és kétségbeesett. Évekkel később kapott csak levelet egy lánytól, aki együtt szenvedett a hűgával Buchenwaldban. Sikertelt egy kis csoportnak elszökni, napokig lapultak a földeken, s csak éjjel tudtak tovább kóborolni. Ez már a háború vége felé történt, majdnem 45-ben. A hűgát nem tudták magukkal vinni, mert már túl gyenge volt a gyalogláshoz. Soha nem tudott meg róla többet. . .

A nővére, aki még 1936-ban Olaszországba ment férjhez, három nehéz évig gettóban élt. Amikor vége szakadt a háborúnak, Angliába utazott, és megkereste a családot, amelyhez annak idején a hűga került. Megadták a címet. Nagy csapásként érte, pedig nem olyan valóságos. Eljött, megtalálta és próbálta rábeszélni, hogy hagyja ott a zárdát, és menjen vele Olaszországba. Oda akarta hozatni a szülőket is, akik túléltek a háborút.

A szüleit és egyik nővérét egy rendőr rejtette el. Egy keresztény rendőr. Nem volt élelem, a szülei megbetegedtek, orvosságot sem lehetett kapni, orvos sem volt. Nagyon nehezen, de túléltek. Az öccsét Grawensburgba deportálták. Valaki látta a kelet felé terelt foglyok között, de azután nem jött több hír róla. A legidősebb fivérét is munkatáborba vitték. Ő sem jött vissza. A nővére férjét szintén elhurcolták, már hazafelé jött, amikor egy eltévedt golyó megölte. A nővére három kisgyerekekkel maradt özvegyen. A Youth Aliya – zsidó kivándorlatási szervezet – hozatta ki a gyerekeket Izraelbe. Fölajánlották neki: kiviszik a három gyereket, de őt nem. Őt majd később. Így csak '51-ben tudott kivándorolni Magyarországról. Közben a gyerekek kibucban nőttek fel, s amikor utánuk jöhetett, maga is a Kfar Giladi kibucban élt velük három évig. A szüleit a másik nővére férjének sikerült kivitetnie Rómába.

Nem írta meg nekik, hogy mit csinált az életével. A nővére sem merte megmondani az igazságot. Túl sok lett volna egyszerre. Lassanként azonban mindig hozzátoldott valamit, s így amikor egy nap megérkezett Rómába, már mindent tudtak. Hogy mégse ijessze meg őket, levette a fátylat. Sírtak. Nem várhatja el, hogy megértsék a választását, és hogy örüljenek is neki. De

legalább mégsem okozott szívrohamot, ijedséget, betegséget.

Csak kevés időt tudott velük tölteni, mert mindössze három napra szól a tartózkodási engedélye. Hontalanná vált. A magyar hatóságok nem akarták megújítani az útlevelét, csak ha végleg hazamegy. Akkor már a szülei sem éltek Magyarországon, s a SION sem létezett már Budapesten, mert a nővérek mind eljöttek onnan 1948-ban. A kommunisták elkobozták mind a két házukat, mire ment volna vissza? Később – 1960-ban – végül is angol állampolgárságot kért. Megkapta. Mivel akkor az útlevele nem volt érvényes, egy meghatározott napon vissza kellett térnie Angliába.

Néhány hónapra rá az édesapja meghalt. Az édesanyja is súlyosan megbetegedett. A rendből egy osztrák származású nővérük ment meglátogatni. Látta, hogy a testvérének nagyon nehéz az élete, mert időközben az ő férje is meghalt, s így rá maradt az üzlet és a beteg édesanyja. Nagyon sokba került ápolónőt alkalmazni, de otthonba sem akarta adni. Ez az osztrák nővér kérte a főnöknőt: engedje Rómába, hogy ápolhassa az édesanyját. Elengették. S együtt volt ott vele több mint egy évig, amíg a Jóisten magához szólította.

Kibékültek. Látta, hogy a két nővére elvesztette a hitét. A zsidó hitét. Azt mondták: ha Isten volna, nem engedte volna meg mindazt, ami történt. Mindketten a hitlerizmus miatt veszítették el a férjeiket. Három testvérüket meggyilkolták. A nővérei nem imádkoztak. Ő szokott az édesanyjával héberül imádkozni. Ez nagyon megvigasztalta. Amíg szegény jobban volt, eljártak a zsinagógába, pedig nehezükre esett elgyalogolni odáig. Szerencsére a zsidó vallásban a nők nem kötelesek zsinagógába menni, csak ha böjtös ünnep van. Dacára, hogy megkeresztelték, az anyja látta, hogy legalább vallásos. Amikor meghalt, éppen Rómában tartózkodott egy magyar és zsidó származású pap, Bruno Huszár, dominikánus szerzetes. Izraelben ő alapította a Növe Sálom kibucot, Latrun közelében, ahol zsidók, keresztények és muzulmánok élnek együtt. Franciaországban született, s csak néhány szót tudott magyarul. Teljesen elmélyedt a Bibliában, szívhez szólan tudja értelmezni. Amikor édesanyja meghalt, eljött a temetésére – a római zsidó temetőbe –, és ő adta rá az utolsó áldást. Nem volt teljesen szabályos, de az áldás zsidó áldás volt. Ő rendezte így a dolgot. Senki sem tudta, ki volt ő. A Jóistennek kedves embere.

Négy évig szolgált Rómában. Gyakran járt ki szülei sírjához. A Vatikáni Zsinat teljesen megváltoztatta az ő életüket is. Azelőtt soha nem szoktak kimenni a rendházból, csak a fogorvoshoz, vagy ha megbetegedett közülük valaki, és kórházba került. Tehát csak igen sürgős okokból. Amikor visszament Angliába, a provinciálisuk megkérte, menjen, és keressen magának állást. Akkor kezdődött az egyházban az a folyamat, hogy a nővérek ne csak azokkal foglalkozzanak, akik hozzájuk jönnek, hanem ők maguk is menjenek ki az emberek közé. Törődjenek azokkal is, akik elítéletektől szenvednek, akik nem hívők. Ezeknek nagyobb szükségük

lehet rájuk, mint a hívő katolikusoknak. A zsinat megadta a lehetőséget a rendnek, hogy tagjai az emberek között dolgozzanak, hassanak.

XXIII. János volt ekkor a pápa, ő adta ki az iratot, amelyben az egyház kijelentette, hogy *antiszemitának lenni bűn*. Persze nem ezekkel a szavakkal, de ez volt a lényege. Hogy tulajdonképpen a hitünk gyökerei a zsidóságból erednek, és hogy a keresztényeknek tanulniuk kellene a zsidóktól. Mert *ők írták a Szentírást, és ezért ők tudják csak azt igazán értelmezni*. Érintkezzenek többet zsidókkal! Értékeljék őket, mert a zsidóság nélkül az Egyház sem létezne.

Az újságban olvasott egy hirdetést arról, hogy az állam ösztöndíjat ad azoknak, akik szociális munkát akarnak végezni. Hol máshol helyezkedhetne el? Hiszen addig csak a zárdában dolgozott mint tanítónő. Nem akart tanítónőként kimenni a világba, ezt megtehetné volna eddig is, nem egy nővérük tanított plébániai iskolákban. Szociális munkával lehet jót tenni az emberekkel. Akkoriban változott meg a viseletük is. Már nem jártak hosszú, bokáig érő ruhában, hanem rövidebb, egyszerű szürkében vagy feketében, és már nem viselték a nagy gallért, csupán egy rövid kis fátylat hordtak. Ezzel a viselettel lehetett volna akár ápolónő is.

Kitört az '56-os forradalom. A Vöröskereszt hívta, segítsen a menekülteknek tolmácsolni, akik akkor érkeztek Magyarországról. Közülük egy férfi ápolói állást keresett, ő ment vele tolmácsolni. Sokat beszélgettek. Megrökönyödött, hogy milyen tudatlan. Egyszer csak elkezdett káromkodni, „*hogya az a bűdös zsidó Kádár...*” Soha nem hallotta, hogy Kádár zsidó lenne. „*Honnan veszi, hogy zsidó?*” „*Én nem voltam jelen a keresztelőjén, de olyan gyalázatos, hogy biztosan zsidónak kell lennie.*” „*Milyen vallású?*” „*Római katolikus.*” „*Tudja-e, hogy az Úr Jézus is zsidó volt?*” „*Nem, nem, ő nem volt zsidó!*” „*Akkor mi volt?*” „*Katolikus!*” Csak ezt tudta mondani. Nem ismert egyetlen zsidót sem! Feltételezte, ha zsidó, akkor gonosz, és ha gonosz, akkor biztosan zsidó. Más menekülteknél is hasonlókat tapasztalt. Örült is, hogy nem kellett aztán sokáig velük lennie, akik később jöttek, azok tudtak egy kicsit angolul.

Jelenkezett a szociális munkára. Behívták az „*interjúra*” és megkérdezték, mit csinálna, ha olyan kollégával kellene együtt dolgoznia, aki ateista. „*Respektálnám a meggyőződését, ha ő is respektálja az enyémet.*” Ez nem volt nekik elég. Két hét múlva meg is kapta a visszautasító levelet. Biztos volt benne, hogy azért, mert apáca. A zárda járatta a *Jewish Chronicle*-ot, a legrégebbi és legnagyobb angol zsidó hetilapot, amit rendszeresen olvasott, és azon a héten három nap késéssel került a kezébe. Abban látta a hirdetést. A *Hillel Foundation* keres titkármőt. Ez egy zsidó jótékonyági intézmény, amely az egyetemre járó zsidó diákokat segíti. Nagyszerű volna, ha oda felvennék! Ha az állam nem veszi föl mint apácát, akkor hogy képzelheti, hogy majd éppen a zsidók fogják alkalmazni?

Egy hónapja látogatta meg az egyik unokatestvére Izraelből. Amikor leutazott, nála hagyott egy ruhát, egy

nyári kosztümöt. „*Miért adod nekem? Hiszen nem viselhetem.*” Akkor még nem sejtette, hogy nem kell majd örökké egyenruhában járnia. „*Soha nem lehet tudni, tudd a szekrényedbe, és ha lesz rá alkalmad, viseld egészséggel.*” Eszébe jutott ez a ruha, és elhatározta, ezt fogja fölvenni. Nem említette senkinek. A nővérek mind kint tanítottak az iskolákban, nem tartózkodott senki otthon. Fölvette a ruhát, és elment az állás hirdetésre.

Az igazgató egy levelet diktált neki. Kipróbálta, mert az ő levelezését kellett intézni, valamint fogadni a külföldi diákokat; lakást szerezni számukra és egy kis munkát, hogy legyen zsebpénzük. Ez nagyszerű foglalkozás lett volna. Amikor elbúcsúztak, az igazgató azt mondta: még más jelentkezőket is fogania kell, de tulajdonképpen olyasvalakit keres, mint ő. Két nap múlva tudatja vele, hogyan döntöttek, kit választottak. Örült, hogy nem kellett rögtön elköteleznie magát. Nem volt még engedélye „*civilben*” járni, és nem merete elhinni, hogy reá gondolt. Megvárja a végleges választ. Ha az kedvező lesz, megmondja, hogy apáca. Időközben beszélni tudott a provinciálisokkal is, és elmesélte az egész históriát. „*Nem bánom, ha civilben jár dolgozni, csak meg kell neki mondania az igazat.*”

Az úr két nap múlva telefonált: mikor tud kezdeni. „*Akár holnap, de előtte még meg kell gyónnom valamit: ha ez akadályt jelentene, hát legyen: Sion-nővér vagyok. Visszautasítottak az állami állástól, pedig ott szerettem volna szociális munkát végezni. Azért nem mondtam meg azonnal, mert tudni akartam, alkalmas vagyok-e valamilyen munkára.*” „*Ó, hát Sion-nővér? Ismerek néhányat közülük. Semmi kifogásom ellenük. Nem teszek semmi megkülönböztetést. Csak arra kérem: ezt ne mondja el a leendő munkatársainak. Nem hiszem, hogy a toleranciájuk elérte volna már azt a fokot, hogy minden feszültség nélkül együtt tudjanak dolgozni egy apácával.*”

Annyit azonban még öelötte is eltitkolt, hogy zsidó.

Ezt nem lehet minden zsidónak elmondani.

Nem saját maga miatt, hanem miattuk. Az ő érzékenységüket bántaná.

Akik a zsidókat üldözték, azok nem vallásosak. Vanak emberek, akik úgy mutatják magukat, hogy vallásosak. Talán még magukkal is elhithetik, de a szívükben nem azok. Hitler is „*katolikus*” volt, de senki se gondolja, hogy hitt a Jóistenben.

Jézus zsidó volt, ő a Jóistentől jött. A zsidókat mindig üldözték. S ez nem lehetett ok nélkül. Izrael ma nem létezne Hitler nélkül. Tragikus, hogy Izrael léte annyi életbe került. A zsidók maguktól nem hozták volna meg ezt az áldozatot. Mit találtak itt? Semmit. Sivatagot ahhoz képest, ahogy Európában vagy máshol éltek. A zsidók nem jöttek volna ide, ha nem lettek volna rákényszerítve. Ilyen magasról kell a dolgokat látni. Hiszen neki is igen fájdalmas. A legkedvesebb hűgát vesztette el, az öccsét is, anyja összes testvére elpusztult.

A Hillel House-ban élvezte a munkát, mert összekötetésbe kellett lépnie az összes környékbéli zsidó családdal, akik szobákat adtak ki. Belevegült az angliai zsidó-

ság életébe. Különbőféle meghívásokat kapott, hogy nekik küldjön először szobabérlő diákokat. Mindenkinek küldött diákokat, hiszen kellett a szobák. Sajnos csak egy évig dolgozott itt, mert az igazgató áthajózott Ausztráliába, hogy ott is alapítson egy ilyen Hillel-házat. Amíg nem találtak új igazgatót, kérték tőle, hogy heti két délután járjon be a levelezést intézni. A provinciálisuk pedig azt kívánta, találjon magának mielőbb nyolcórás állást. Kevesen voltak a házban, és mindenkinek meg kellett keresnie a kenyérét. A pénzt beadták a közösbe.

Egy zsidó orvosnál talált munkát, aki kábítószeres betegekkel foglalkozott. A felesége is. Járták az iskolákat, beszéltek a gyerekekkel, előadásokat tartottak a kábítószeres veszélyeiről. A fiatalok akkor kezdtek – 1968–69-ben – rákapni. Sokszor anélkül, hogy tudtak volna róla. Mint az egyik növendéke, akinek édesanyjával az érettségit követő második évben találkozott és megkérdezte, „hogyan van a lánya?”. „Hát nem tudja? Meghalt.” Fejfájások gyötörték, sokat járt táncolni. Egy fiúnak – akivel éppen táncolt – panaszkodott, hogy fáj a feje, és aszpirint kért tőle. A fiú adott neki egy pirulát, amittől rögtön elmúlt. Két hét múlva megint elment egy ilyen összejövetelre, és megint rájött a fejfájás, valószínűleg a zajtól. Az a bizonyos fiú megint ott volt, és adott neki újabb pirulákat. A kislány kérdezte, honnan szedi ezt az aszpirint, ez sokkal jobb, mint amit a mamája vesz. A fiú pedig azt mondta, hogy mindig adhat neki, ha kell. Így szokott rá. Túl sokat szedett belőle, legyengült, étvágytalan lett, meghalt.

Az ilyen esetek elkerülése végett járt az orvosházaspár felvilágosító munkára az iskolákba. Gyakran dolgoztak a terepen, ilyenkor egyedül őrizte a rendelőt. Egyszer bejött egy férfi, és altatót kért. „Az orvosok nincsenek itt, egy éjszakát kibírhat altató nélkül, nem írhatok fel receptet.” „Egy éjszakát sem bírok tovább altató nélkül. Egyedül élek, és ha nem tudok elaludni, megkíséreltem az ördög, mert annyi rosszat tettem az életemben... Isten büntet.” „Ha bánja, amit tett, akkor mondja meg a Jóistennek, és ő megbocsát. El kell hinnie, hogy megbocsátja a bűneit.” „Segít-e nekem imádkozni?” „Segíthettek, de nem bánhatom meg maga helyett a bűneit.” Az illető két hét múlva telefonált – mert nem jött másnap az orvoshoz altatóért –, és megköszönte az imáit, a segítséget. Már altatószert nélkül is tud aludni. Néha elég megmondani az embereknek, hogy ha megbánják bűneiket, nem kell aggódniuk. Hinni kell abban, hogy a Jóisten irgalmas, és elhiszi, hogy nem halt ki belőlük a jóindulat, és akkor megbocsát. Ezt a munkát végezte egy évig.

1970-ben Londonba jött a provinciálisuk. Megragadta az alkalmat, hogy elmondja neki: szeretne Izraelbe menni. Nem volt pillanat az életében, hogy ne érezte volna magát zsidónak. Az állam születése óta Izraelben akart élni. Amióta a nővére gyerekei kiértek, kapcsolatban állt velük. Leveleztek – eleinte magyarul –, csomagokat küldött a kibucba. Nem olyan könnyű az egyik provinciából a másikba átkerülni. Angliában volt rá szükség. Tudta: az idő még nem jött el. A Jóisten gondolatai mások. Nála nincs idő. A Szentírás is azt

mondja, hogy számára ezer év olyan, mint halandónak egy perc. A provinciális azt ígérte, majd beszél a másik provincia vezetőjével, és ha ők is beleegyeznek, szívesen elengedi. Nem mondta, hogy Izraelbe, mert ez a provincia hat országból áll: Spanyolországból, Törökországból, Tunéziából, Egyiptomból, Dél-Franciaországból és Izraelből. Egy provinciális felelős a házakért amelyek ezekben az országokban dolgoznak. Úgy gondolta: Izrael ért az áthelyezésen. Két héttel az utazás előtt hívták, és közölték, nagy szükség lenne valakire Tunéziában. Elképedt! Mit csinálhat Tunéziában? Nem tud arabul, akkor még nem beszélt franciául. Letette az engedelmeségi fogadalmat, nem mondhatta, hogy nem akar odamenni. Két és fél évet töltött Tunisz egyik külvárosában. Arabul nem tudott megtanulni, elég volt a francia, amit hamar elsajátított. A zárda könyvelését végezte.

Az ottani zsidó iskolában egy rabbi volt az igazgató. Ő meg a felesége nagyon vallásosak voltak. Felkérték, hogy vizsgák előtt angol nyelvből készítse fel a lányokat. A rabbi tudta, hogy keresztény, de azt nem, hogy zsidó. Sokszor mondogatta: mi tudjuk, hogy Jézusnak kellett eljőnie, különben a pogány világ még ma sem ismerné az Egy Istent. Akkoriban nagyon nehéz soruk volt a zsidóknak Tunéziában. Sokan elmentek, mert nem volt kereseti lehetőségük. Az arab országokban az antiszemitizmus nem olyan, mint Európában: ott csupán Izrael-ellenesség.

A francia kurzuson arabokkal tanult. A növendékek úgy beszéltek Izraelről, hogy „micsoda tolvajok, elvették a földeket az araboktól, és ezt meg kell bosszulni”. Az egyiknek, aki a lehangosabban beszélt, fölvetette a kérdést: „Mikor létezett valaha is Palesztina? Egy ilyen nevű ország? Egy ilyen ország kormánya? Hiszen az arabok ott török uralom alatt éltek, aztán az angolok alatt, és soha nem lázadtak föl. Soha nem volt szó róla, hogy volna egy palesztin nép. Csak azóta, amióta a zsidóknak adták azt az országot. Ők vették el maguknak, azt szentesítette az ENSZ. S az volt az ő országuk kétezer évvel ezelőtt. Meg tudták volna osztani a palesztinokkal, de a palesztinok ezt nem akarták. Ez nem az ő hibájuk.” „Maga zsidó?” Pedig akkoriban viselt a nyakában egy keresztet. „Apáca vagyok, de az igazság az igazság. Igazság az, hogy azért kellene a zsidókat a tengerbe taszítani, mert adtak nekik egy országot?”

Akik a lehangosabban kiabáltak, azoknak volt a legkevesebb közük a palesztinokhoz. S persze életükben nem láttak, nem ismertek egy zsidót sem. Tuniszban csak egy zsidó negyed van, s majdnem úgy élnek ott, mint az arab testvéreik. A szokásaik, az ételeik is hasonlóak. De sajnos a kormány is ellene volt a zsidóknak. Ezért lassanként mind elmentek, főleg a fiatalok.

1975-ben a provinciálisuk éppen Tunéziában tartózkodott, és egy nap behívatta: találtak valakit, aki helyettesítheti a könyvelésben. Mehet Izraelbe.

Örömeiben sírt, hogy mennyire kifejlődött az ország. Az új városrészeket a zsidók építették. Ők vezetik az autóbuszokat, ők építették az utakat...

Jézus szülőhelyét elmásították, ráépítettek és megke-

resztényesítették... Ami az egyház tradícióit illeti, nem számítanak. Csak az számít, amit maga Jézus mondott. Ő például nem helyeselte, hogy a jeruzsálemi Nagytemplom rabbijai és tisztségviselői nem voltak korrektek – ezt maguk a zsidó krónikások is megírták –, hogy közöttük sokan csupán tettették a vallásosságot. Nem ósztintén keresték a Jóistent. Ő ezeket vádolta, és ez azoknak nem tetszett.

Nem tud szobrokhhoz imádkozni. Szerencsére ez most már kimegy a divatból. Akik keresztények és komolyan ismerik a vallásukat, azok szintén nem helyeslik ezt. Názáretben sem tetszik az a roppant nagy bazilika. Jézus szegény ember volt, neki sem tetszene, hogy luxusbazilikát kapjon. Ő ezt nem helyeselné. Nem muszáj ilyenmibe olyan sok pénzt fektetni, amikor annyi a szegény.

A Szent Sír! Egy skandallum. A különböző vallások és felekezetek állandóan veszekednek minden négyzetcentijéért. Betlehem: csodálatos. A táj. Az eredeti. S nem az állítólagos barlang fölé emelt templom. Ez is több felekezethez tartozik, és a katolikus rész benne a legszegényebb.

Tel-Avivban telepedett le. 1975-től 81-ig, a nővére haláláig itt élt. Titkárként helyezkedett el egy motorkerékpár gyártó cégnél. Ulpánra (héber nyelvtanfolyamra) is járt, mint minden új bevándorló. Nehezen ment a tanulás, mert nyolc órai munka után fáradt az ember. Ez a héber nyelvtudásán ma is meglátszik. Tel-Avivban összeverődött egy csoport, akik héberül imádkoznak. Néhányan közülük zsidó eredetűek, a többiek régen itt laktak – vagy a férjük, vagy a feleségük zsidó –, és héber lett az első nyelvük. Összejönnek egymás lakásán. A nővérénél minden szerdán tartottak misét héberül. Mint Jeruzsálemben az első egyház idején, ahol mindig más házban gyűltek össze az úrvacsorára. Tel-Avivban nincs keresztény templom, illetve van, de az nem katolikus. Arab keresztények járnak oda imádkozni, arabul. Vagy a diplomaták, akiknek franciául vagy angolul mondanak misét.

Ketten laktak a beteg nővérével, és nehezen éltek meg egy fizetésből, amiből még egy részt a zárdának is adott. Minden két héten fölautóbuszozott Jeruzsálembé, hogy a nővérekkel is együtt legyen. Ros Hásánákor, Jom Kippurkor és legtöbbször szombaton a zsinagógába is elment, ahogy elmegy a mai napig is. És unokaöccsei terebélyesedő családjában a britekre (a körülméletési szertartásokra) és bár micvókra (férfivá avatásokra) is. Soha nem okozott problémát, hogy ő hisz Jézus Messiás voltában. Régebben sem. Hányszor előfordult, hogy Észak-Londonban (persze apácaruhában) elment egy könyvkereskedés előtt, és meglátott egy zsidó imakönyvet: megkérdezte a kereskedőt, mennyibe kerül. S az látván, hogy mennyire érdeklő, neki adta, nem fogadott el érte pénzt.

Szerette volna felvenni az izraeli állampolgárságot. A belügyminisztériumban azt mondták, akkor lehet csak izraeli állampolgár, ha föladja az angol útlevelét. A nővérek nem akarták, hogy föladja, mert azzal könyveiből utazgatni, ha ide-oda küldik. Például most is,

hogy a provinciális titkárnöje gyakran megy át Egyiptomba, Franciaországba, Spanyolországba. Az izraeliek azt mondták, hogy lehet itt keresztény, de izraeli állampolgár nem. Nem lehet keresztény kettős állampolgár, mint sok zsidó. De hamar megkapta az állandó itt-tartózkodási engedélyt, és munkába állhatott. Tudták, hogy zsidó. Különösen, miután a belügyminisztérium referenciákat kért arról, hogy kik ismerik itt. Megadta két unokaöccse címét, s mivel ők a katonaságnál dolgoznak; ez elég volt. Mielőtt megadták az állandó itt-tartózkodási engedélyt, egy Curriculum vitae-t kellett írnia. Ebben elbeszélte az életét. Nem kényszerítette senki, a hit magától jött: Jézus a Messiás. Szereti az országot, és itt akar élni.

Nővére halála után Jeruzsálemben a *Fraternité* szervezetben kezdett dolgozni. Ezt az egyesületet huszonnégy éve egy Peter Schneider nevű pásztor alapította, mert úgy érezte, hogy a keresztények jelentős része nem áll Izrael mellett. Elsősorban azokat akarta egybegyűjteni, akik Izraelt pártolták. Ő anglikán volt, az olasz franciskánusok pedig az arabok mellett állnak.

Több évszázada élnek itt. Közükben van a legtöbb szent hely. Néha Izrael ellen szítják az arabokat. Közöttük élnek és látják, hogy nehéz az életük. A zsidókat nem ismerik. Az alapító pásztor konstatalta, hogy a keresztények nem tudnak eleget arról, honnan ered a vallásuk, mert a rómaiak az imákból eltöröltek majdnem minden zsidó elemet. És ő vissza akarta állítani a hagyományt, mint ahogyan XXIII. János pápa is erre törekedett. Teológusokat hívott, hogy tanulmányozni kezdjék a zsidó vallást, hogy honnan eredt a kereszténység. Mi Jézus tanítása valójában? Fölfedezték, hogy Jézus úgy tanított, ahogy a rabbik tanítottak, és ma is tanítanak. Azt szerette volna, ha a keresztények is megtanulnak úgy imádkozni, mint a rabbik. És megalapította ezt a szervezetet. Huszár páter volt az első, aki csatlakozott, aztán Marcel Dubois is. (A Jeruzsálemi Héber Egyetem francia származású teológia professzora, aki felvette az izraeli állampolgárságot.) Nemrégén örmény papok jöttek, de az arab katolikusok közül nagyon kevesen.

Pedig a jeruzsálemi pátriárka pártolja a *Fraternité*-t. Nyitott gondolkozású. Ő is arab. Mindig küld meghívót a kelet-jeruzsálemi arab papoknak, de ők nem jönnek. Azt hitték, azért nem, mert nem tudnak angolul.

Egyszer elment Kelet-Jeruzsálembé, egy arab faluban lévő zárdába. Az ottani tisztelendő úr kitűnően tartott lelkigyakorlatot angolul. Gondolta, meghívja az előadásaihoz. Itt él Jeruzsálemben, és nem is hallott a szervezetükről. Elmesélte neki, hogyan kutatják a hit gyökereit; honnan ered a kereszténység; s hogy szeretnék jobban megérteni a Szentírást; különösen az Ótestamentumot. „Ő ilyen alkalmakra nem tudna eljönni.” „Miért nem?” „Mert az Ószövetség csak arra volt jó, hogy előkészítse Jézus jövetelét, s mivel már eljött, így semmi értelme-hitelensége.” Ez a mentalitásuk sajnos a politikával függ össze.

A *Fraternité*-ben négy napot dolgozik, de nemrégiben a provinciálisuk kérte, hogy adjon neki is két napot. El kellett feleznie az idejét. Pár óra munkája Tel-Avivban is

maradt; hetenkét néhány órát egy Soáhban megmaradtakat összefogó szervezetben segít. Elnökük egy lengyel származású zsidó, nem tud angolul, az elszámolási mérlegeit kell lefordítania angolra.

Néha alig tudja elhinni, hogy mégis beteljesült, amire húsz évig várt. A Jóisten megvárta az embert, de betölti a kívánságát. Itt érzi otthon magát.

1945 óta vágyott ide. Korábban is érezte, tudta, muszáj, hogy a zsidóknak is legyen egy országuk, ahol igazán zsidók lehetnek. Csak itt lehet betölteni a földi micvákat (jótéteményeket, parancsolatokat), amit a Jóisten kíván tőlük. Ez az az ország, amit ígért a zsidóknak. Most az Ígélet Földjén gyakorolhatják a vallást. Például melyik országban mehetnek táleszban az utcán? Csak itt. Botrányos, hogy egyes zsidók megtörik a szent szombatot. Sőt, erre csábítanak másokat is. Pedig milyen csodálatos a nyugalom napja. Isten is pihent a hetedik napon. Ezt kívánta az emberektől is. Lehet pihenni, de nem a tétlenmaradásra adatott ez a nap, hanem tanulásra, a teremtsérről és a Teremtőről elmélkedésre.

Örökre zsidó marad, és soha nem szűnik meg csodálni a zsidó vallást. Nem fanatikus. Amikor a zsidók kijöttek Egyiptomból, nagyon primitíven éltek. Ki kellett őket nevelni. Nehéz törvények igájába kellett hajtani őket, de vannak közülük kevésbé fontosak, amelyeket csak nevelésre szántak. Például az, hogy szombaton nem szabad három kilométernél többet gyalogolni, s nem szabad felkapcsolni a villanyt. Akkoriban nehéz volt tüzet gyújtani és világítani. A Jóisten az emberek találmányaival a haladást akarja, hogy fölhasználják azokat az élet könnyebbé tétele érdekében, hogy az egyéb energiákat jobb dolgokra lehessen fordítani.

Három évvel ezelőtt hazlátogatott Magyarországra. Egy nagynénjét látogatta meg, aki túlvan a nyolcvan éven. Visszatértek a gyerekkori emlékek. Elment a régi iskolába, és látta, hogy nem használják, és a templom ahol valaha énekelt, nem látogatható. Nem szabad bemenni, mert szinte összeomlik. Nem tudják fenntartani. Ez szomorú. A Dohány utcai templomot se tudják úgy karbantartani, ahogy kellene. Nincs pénzük rá. Kevés zsidó járul hozzá. Amikor megkérdezett néhány zsidót, hogy nem szeretnének-e Izraelbe jönni, azt mondták, szeretnének, de nem üres kézzel. A fiatalok már elmentek? Alig látott fiatalokat. Ez is szomorú. Haldoklik a zsidó hitközség.

Nem szűnik meg se magyarnak, se zsidónak, se Jézus-hívőnek lenni.

Jesua a neve héberül, ami azt jelenti: *Megváltó*. Nem ő volt az egyetlen Jesua a világon, mert Jesua volt Mózes utóda is, aztán többen is használták ezt a nevet. Szeretné, ha az egyház megint a szombatot tekintené a nyugalom napjának. Mert az Úr Jézus nem kívánta az egyháztól, hogy megemlékezzenek az ő feltámadásáról, és akkor legyen a héten a fő mise. Soha nem mondta, hogy a szombatot helyettesítsék a vasárnappal. Ezt csak a IV. századtól kezdve vezették be. Imádkozik azért, hogy jöjjön egy olyan pápa, aki ezt visszaállítja, És azért is imádkozik, hogy az egyház ünnepelje meg a zsidó ünne-

peket. Mert az is benne van a Szentírásban, hogy azokat az ünnepeket örökre meg kell tartani. Például az egyház egyáltalán nem tartja a Szukkotot. Pedig az nagyon fontos ünnep; arról emlékeznek meg, hogy miután a zsidók kijöttek Egyiptomból, negyven évig sátrakban éltek, de ez az ünnep szimbolizálja az örök életet is.

Jó lenne, ha már kevesebb tennivalója lenne és még több ismerete a zsidó vallásról. A Talmuddal is elkezdett foglalkozni, de föl kellett adnia, mert nem fért össze a munkaidejével.

Jött egy rabbi tanítani a Fraternitébe. A következő évben elmaradt, de hívta magához mocé sábatra (a szombat kimenetelére) a konzervatív zsinagógába. Nagyon szépen beszél, óriási tömeg hallgatja. Pészah Sindlernek hívják, a Jeruzsálemi Héber Egyetem Talmud-tanára. Angolul magyaráz, de héberül olvasnak. Rengeteget lehet tanulni tőle. De az előadásai egybeesnek a héber misével. Választania kell, hogy vagy a héber misére megy, vagy hozzá. Nehéz megoldást találni. Ha kaphatna egy évet, amit csak a tanulásnak szentelhetne. Szeretné a héber imakönyvet kielemezni, rendkívül gazdag a jelentése. Az ünnepek jelentőségét magyarázza, mert minden ünnep megemlékezik valami fontos tetről, amit a Jóisten a zsidókért tette.

Ezeket nemcsak a zsidókért tette.

A Jóisten azt akarja, hogy minden ember részt vehessen az örökkévalóságban. Mert az ember nemcsak erre az életre lett teremtve, hanem arra, hogy a Jóistennel örvendezzen az örökkévalóságon át. Megérdemli az örök életet. A Jóisten nem azért teremtette az embert, hogy meghaljon és a létezésből eltűnjön. Az ember lelke soha nem szűnik meg. Itt él boldogan, vagy szenved. A zsidó népet pedig azért választotta ki, hogy ezt az egész emberiséggel tudassa.

Nem sikerült. Ez szomorú.

– Egy zsidó attól zsidó, hogy nem ismeri el, hogy már eljött a Messiás.

– A zsidóságnak ki kell békülnie a kereszténységgel!

– És a keresztényeknek nem kell kibékülniük a zsidókkal?

– Mi azért dolgozunk, az a célunk, hogy a kereszténységet megtérítsük. Ez még nehezebb, mint a zsidókat kibékíteni a kereszténységgel. Azok a zsidók és keresztények, akik elég szabadok és nyíltak, hogy felfogják a Jóisten sugallatát: készek a kibékülésre. Egymástól kell tanulniuk.

szerre volt száműzetés és haza. Haza, hiszen sokáig évszázados remény és nosztalgia tárgyát jelentette. Nemzedékek sora ismételte: Jövőre Jeruzsálemben! Végre megvalósult a visszatérés. Maga a tény, hogy Cion földjén élhetnek, a száműzetés végét jelentette. Ugyanakkor, az otthagytott országgal összehasonlítva, ez a város sokaknak még mindig a száműzetés földje maradt. A klíma, a táj, a szokások, a nyelv más, mint a szülőföldjüké, ahonnan lényük egy része most száműzve érezte magát. Száműzetés és haza, lakóhely és sivatag, mindez együtt.

Egyébként földrajzi fekvéséből adódóan Jeruzsálem egyszerre tartozik a sivataghoz és az élő világhoz. Amikor a Scopus-hegyről vagy az Olajfák-hegyéről szemléljük a barna, szikkadt, lepusztult hegyek láncolatát a Jordán folyóig, Jeruzsálem olyan, akár egy kikötő: emberlakta város a sivatag óceánjának partján.

A Kelet és Nyugat, múlt és jelen vízválasztó vonalán szirtként elhelyezkedő Jeruzsálemet egy olyan határ is megosztja, ahol az örökkévalóság és az idő, az isteni és az emberi, a transzcendens és a mindennapos találkozik s ütközik egymással. Kövek városa, az ég városa – egyszerre jelenti a „fenti” Jeruzsálemet és emberek földi városát, szenvedélyeikkel és problémáikkal. A zsidók számára vitatott státusú politikai főváros, emberek millióinak hitük szent helye, történelmi csatamező, ahol örök igazságokért küzdöttek, lakóhely és szentély, város, amelyben keveredik a szakrális és a profán, a szentség és a bűn. Legyen szó akár találkozásról vagy összeütközésről más vallások híveivel, akár a saját hittestvéreivel való kapcsolatáról, a Jeruzsálemben élő keresztényt ezek az erővonalak zaklatják, feszítik, gyötörik. *A világ széttördeltségének „ellen-szentsége”*

Közhely lett, hogy Jeruzsálem a három monoteista vallás találkozási pontja. Pedig ha azt vizsgáljuk – akár a kövekben, akár a szívekben –, mit hozott a történelem, milyen kapcsolatban áll egymással, ma a három nagy vallás, Jeruzsálem sokkal inkább a megosztottság fellegvárának tűnik. A történelem hosszú útját itt is szembenállások, üldöztetések, hódítások, bosszúk szegélyezik. A város magán viseli az évszázados harcok nyomait, régi és új sebeket, amelyek nem gyógyultak még be. Ma feszült, robbanásveszélyes a helyzet, nincs háború, de béke sincs, s a három közösség, amely ugyanabban az Istenben hisz, s ugyanarra az Ábrahámra hivatkozik, egymásról tudomást sem véve süket ellenségeskedésbe merededik.

Van egy hely, ahol a jeruzsálemi keresztény különösképpen érezheti a tragikus eltávolodást: ez a Sion-hegy csúcán álló épület, amely a keresztények számára az Utolsó Vacsora színhelye, a zsidók számára Dávid sírja, s amely felett egy minaret magasodik. Ha a Holdról ideérkező úrutasokkal, akiknek néhány percnyi idejük van a Földön, meg kellene értetnem, hogy a világ darabokra tört, és az emberek közt valami nincs rendben, ide hoznám őket, hogy lássák ezt a régi épületet.

Azon a helyen, ahol a keresztény hit szerint az Úr az Eucharisziában az egységet megszentelte, ahova Pün-

kösd Szellemét küldte, amely minden ember szívében az irgalmat ébreszti, röviden azon a helyen, ahol kinyilvánította békeakarátát, a három nagy monoteista vallás különállásában jelenik meg: a nagy gótikus termet a keresztények építették a XIV. században templomuknak; ez jelenleg muzulmán tulajdonban van, évszázadokon át mecsetként működött, s ennek nyomai a mai napig megmaradtak, 1948 óta pedig az Izraeli Vallásügyi Minisztérium fennhatósága alatt áll. Így, az Eucharisztia és a pünkösdi szent helye, az egység és a béke kinyilatkoztatásának fő helye most az emberek megosztásának, a világ szétdaraboltságának „ellen-szentségévé” lett. Ugyanez a paradoxon, ugyanez a botrány figyelhető meg az egyházak között. A hittételek harca évszázadokon át kemény és kíméletlen volt. A múlt ütközései és sérülései nyomot hagytak a szokásoktól megbénított merev gyakorlatban.

Nyilvánvaló, hogy az ilyen fintorok eltorzítják az egyház arcát. Hol van az eredeti arc, amelynek újra ragyogását szeretnénk látni? A megbotránykozásokon túl, amit saját csalódottsága miatt érez, a keresztény ember csak elszomorodni tud ettől az ellen-tanulástól, ami Urának arcát eltakarja azok elől, akik Őt nem ismerik. Az Egyház emberi arca még a Megváltás helyszínén is az ellentmondás jeleit mutatja.

Három határ alkot egyet

A történelmi körülmények, nemzeti és társadalmi összetevők minden bonyolultságával, még inkább hangsúlyozzák az Egyházon belüli szakadás fájdalmas állapotát. Ilyen tekintetben magának a jeruzsálemi Egyháznak a helyzete is világosan megmutatja azokat a feszültségeket, ellentmondásokat, amelyek a Közel-Keletet marcangolják, és az egész világ békéjét veszélyeztetik. A politikai helyzet és az igazság kétféle megközelítése, úgyszólván kétféle koncepciója közti összeütközés következtében a keresztény Jeruzsálem három különböző szinten létezik, amelyeket három határ választ el egymástól, de ezek a határok egymásra rétegződnek, és valójában egyet alkotnak.

Az elsőt úgy lehetne jellemezni, mint a modernséget és a hagyományt elválasztó határt. Nem a nagybetűs Hagymányról van itt szó, nem az Egyház nagy tradíciójáról, ami a hittételekben és a liturgiában nyilvánul meg, hanem a sekrestyék gyakorlatában kodifikáltakról és állandósultakról. . . Az évszázados status quo folytán, amelyet örökölték és így kénytelenek elfogadni, az óvárosi keresztények bizonyos szokások foglyaivá lettek, amelyek vonatkozhatnak honoráriumokra, naptárakra, területekre, körmenetekre, szönyegekre és gyertyatartókra, s amelyek elfojtanak minden megújulást és kezdeményezést az alkalmazkodásra.

Egyetlen példa elegendő, hogy karikírozás nélkül leírjuk a tényállást: a világon az egyetlen hely, ahol a húsvéti Vigiliát nem húsvét éjszakáján, hanem a nagy-szombat reggelén ünneplik, az éppen a . . . Szentsír bazi-

lika... A status quo megsértése nélkül ugyanis nem lehetséges másként. Ezzel szemben az Újvárosban a keresztény közösségek kénytelenek egy modern nagyváros ritmusában, stílusában élni a szekularizáció minden élőlényével és kockázatával együtt. Világos, hogy egy ilyen elkülönülés az élet kereteiben és feltételeiben határt von a kétféle mentalitás között.

A második határvonal az, amelyik elválasztja egymástól azokat a keresztény közösségeket, amelyeknek teológiája hagyományosan anti-judaista, mint például Aranyszájú Szent Jánosé, másrészt azokat, akik azért jöttek ebbe az országba, hogy a zsidó nép közt éljenek, hogy a judaizmust annak életképességében és folytonosságában fedezzék fel, és hogy felismerjék a kontinuitás vonalát Izrael és az Egyház sorsa között. Itt is a végletekig különböznek a mentalitások.

A harmadik határ a hit tekintetében talán a legfelszínesebb, de a leglétezőbb és legrobbanékonyabb, az, amelyik elválasztja azokat a keresztény közösségeket, amelyeknek tagjai palesztinok, illetve izraeliek. Tesvérek Krisztusban, akiket elválasztott, sőt elszakított egymástól a nemzeti hovatartozásukból, a kultúrájukból adódó különbözőségük, az igazság kétfajta felfogásának minden konfliktusveszélyével.

A reménységre támaszkodva

Tehát ez a három határvonal egymásra rétegeződik, s voltaképpen egyet alkotnak, amely kíméletlenül elválasztja ugyanazon Egyház keresztényeit egymástól. Az egyetlen lehetséges mód e megosztottság áthidalására, a teljes szakadás elkerülésére a közös imádság volt. Palesztin keresztények az Óvárosból, izraeli keresztények a zsidó városból azért találkoznak, hogy imádkozhassanak a békéért, Jeruzsálem megbékéléséért. Ezt is azzal a feltétellel, hogy nem fennhangon teszik, hiszen maga a nyelv is az elkülönülés és a szenvedés egyik alkotóeleme: ha Izrael keresztényeinek a héber a Biblia nyelve, palesztin testvéreik számára a megszálló nyelvéként hangzik.

Így a szakadás okozta szenvedés, akárcsak a Jeruzsálemhez való heves ragaszkodás, annak a felfogásnak a fontosságára hívja fel a figyelmet, amelyet, paradox módon, mindazok magukénak vallanak, akiket látszólag oly gyökeres módon választ el egymástól. E felfogás szerint Jeruzsálem arra hivatott, hogy az Istennel való találkozás színhelye legyen, s az emberek közti szellemi egység pólusa.

Miért, hogy e felfogás mindig is feszültségek és tragikus összeütközések okozója volt, és az is maradt? Ennek oka épp oly egyszerű, mint amilyen mély, titka az emberi lélek sajátosságában rejlik. Úgy lettünk teremtve, hogy a teljességet és a pozitivitást csak az ellentmondás és a korlátozottság tapasztalatán keresztül fogjuk fel. A Hazát, amelyiknek polgárai vagyunk, csak a számkivetettség érzésében fedezzük fel. A boldogságot is csak a hiányaink és kiürültségünk mélyén élő sóvárgás által érzékeljük. Így az emberek közötti egység pozitív valóságát is csak a szenvedésben és a viszályban ismerjük fel. Ez különösképpen szembeűnő Jeruzsálemben. Mindenki számára, aki hiszi, hogy Isten létezik és szólt hozzánk, Jeruzsálem a világ sorsának középontja, az egység pólusa. Isten itt avatkozott be a történelembe az emberek üdvéért.

Van a keresztény terminológiának egy szava, amelylyel Jeruzsálem jelentősége röviden összefoglalható: ez a város – *szentség*. Legyen bár fényes vagy elhomályosult, fájdalmas vagy lelkes, e város létezése egy transzcendens realitás jele, ellentmondásai, paradoxonai arra ösztönöznek, hogy túljussunk azokon. Jeruzsálem a tér és az idő azon pontja, ahol Isten belépett a történelembe.

Ahogy Jákob ósatyjáról mondja az Írás az angyallal való éjszakai viaskodása után: „Va ifga Jaakov bama-kom” (Gen. 28,11), azaz: „És juta egy helyre” Jeruzsálem a találkozás színhelye. Bármilyen is a mindennapok szürkesége, bármelyek is az embereket megosztó feszültségek és konfliktusok, itt mindenki számára lehetőség van, hogy megérintse a Jelenlétet. Aki Jeruzsálemben él, boldogan támaszkodhat a reménységre.